

Zradil Spinoza židovstvo?

Steven B. Smith

Písané pre K&K

Spinoza je prototypom emancipovaného Žida. Emancipácia znamenala oslobodenie od tradície a autority. Emancipácia navyše znamenala univerzálnosť, a teda aj zrieknutie sa židovskej osobitosti. Emancipovaný Žid nevymenil jednu identitu za druhú, ale stal sa stelesnením slobodného alebo autonómneho jedinca, akého Franz Rosenzweig nazýva abstraktným všeobecným človekom.¹ Ak chce niekto dokázať, že je skutočne emancipovaný, musí byť pripravený podrobiť vlastné tradície kritickej analýze. Spinoza zosmiešňuje myšlienku božského vyvolenia Židov a skutočnosť, že prežili storočia diaspóry, vníma jednoducho ako „nič, hodné údivu“. A tak v Teologicko-politickej rozprave systematicky znižuje význam Starého zákona v prospech kresťanského zjavenia. Židovstvo vykresľuje ako obmedzené a partikulárne – ak ho vôbec uzná-

va ako náboženstvo. Na druhej strane však kresťanstvo velebí za jeho univerzalizmus a etickosť. Navyše Mojžiša hanlivo nazýva cynickým a vypočítavým politikom, ale „Krista“ vykresľuje ako učiteľa a filozofa, ktorý je v intelektuálnom spojení s Bohom. Je veľmi pravdepodobné, že Spinoza – ktorý sám tvrdil, že píše *sine ira et studio* (bez hnevu a predpojatosti) –, si uvedomoval, aké nespravodlivé a ideologicky zafarbené boli tieto porovnania. Prečo napriek tomu napísal niečo, čo nemožno vnímať inak ako nepochybne závažnú a emocionálne nabitú polemiku zamierenu proti vlastnému ľudu?

Odpoveď na túto otázku obzvlášť názorne ilustruje dilemy emancipácie. Rozprava sa prezentuje ako jedno z najväčších diel emancipácie. Cieľom diela ako celku je oslobodenie jedinca spod otroctva poverčivosti a cirkevnej autority. Spinozovým ideálom je slobodný alebo autonómny jedinec, ktorý prostred-

¹ Franz Rosenzweig, „Lessings Nathan“ in *Gesammelte Schriften*, ed. Reinhold Mayer and Annemarie Mayer, Dordrecht, Neth., Martinus Nijhoff, 1984

níctvom vlastného rozumu pokorí svoje vášne. Rozprava vrcholí radostnou víziou republikánskej vlády, pod dohľadom ktorej žijú občania v mieri a tolerancii a každý má právo „myslieť si, čo chce a hovoriť, čo si myslí“. Keďže sa však Spinoza zároveň prezentuje ako niekto, kto sa povzniesol nad všetku predpojatosť a predsudky, pôsobí jeho Rozprava zároveň ako zničujúci útok na židovstvo. Vskutku, tento útok je o to nepríjemnejší, že prichádza od vzdeleného Žida nasiaknutého štúdiom Biblie a Talmudu, ktorý používa náboženské zdroje ako zbrane proti samotnému židovstvu. Prečo to robí? Prečo Spinoza systematicky znevažuje židovstvo pred prevažne nežidovskými čitateľmi? Prečo zámerne a vedome podporuje protižidovské predsudky? Ako odpoveď na túto otázku boli ponúknuté tri hypotézy. Jeden veľmi rozšírený názor je ten, že Spinozovo znevažovanie židovstva bolo výsledkom židovskej sebanenávisti. Spinoza bol archetypom Žida, ktorý nenávidí Židov. Herman Cohen vysvetľuje vo svojej vplyvnej eseji dôvod Spinozovej kritiky židovstva ako „neskrývanú nenávisť“ k vlastnému ľudu.² Cohen pripisuje premisy Rozpravy Spinozovej túž-

Spinozova kritika
Starého zákona bola
namierená skôr
proti duchovnej
a politickej nadvláde
holandských
kalvinistov, ktorí
sa považovali
za dedičov
starej hebrejskej
teokracie.

be „pomstiť sa“ amsterdamským rabínom za jeho exkomunikáciu. Cohen sa domnieva, že Spinozu naturalizmus natoľko oslepil, že nedokázal vidieť etický idealizmus prorokov a univerzalizmus ich učenia. Spinoza sa prehresil najmä tým, že židovstvo zobrazoval ako čisto pozemské politické zákonodarstvo bez morálneho obsahu. Preto ho verejne odsúdili ako „renegáta“ a „odpadlíka“ (298). Znevažoval židovstvo a do svojho diela vpašoval protižidovské predsudky, ktoré sa neskôr stali zdrojom nepriateľstva voči Židom. Spinoza je teda vinný z „ľudsky nepochopiteľnej zrady“ (361).

Názor, že Spinoza znesvätil židovstvo, nedávno zopakoval aj francúzsky filozof a talmudista Emmanuel Levinas. V eseji s názvom Prípado Spinoza spochybňuje oprávnenosť Ben Gurionovej snahy dosiahnuť zrušenie Spinozovej exkomunikácie.³ Dokonca hovorí, že Spinozov

prípado je pre Židov ešte stále „zásadnou otázkou“. Levinas píše, že v rámci dejín myslenia bol Spinozov vplyv zároveň „rozhodujúci a protižidovský“ (s. 107). Levinas opakuje Cohenov verdikt, že Spinoza je „vinný zo zrady“, pretože podriadil Starý zákon kresťanskému Písmu, a označil ich len za štádiá vo vývine rozumu. Pre

2 Hermann Cohen, „Spinoza über Staat und Religion, Judentum und Christentum“ (Spinoza o štáte a náboženstve, židovstve a kresťanstve) in *Jüdische Schriften*, ed. Bruno Strauss, Berlin, Schwetschke, 1924, Vol.3, s.290-372.

3 Emmanuel Levinas, „The Spinoza Case“, (Prípado Spinoza) in *Difficult Freedom: Essays in Judaism*, (Náročný mier: eseje o židovstve), London, Athlone, 1990, s. 106-110.

Levinasa by bolo zrušenie Spinozovej exkomunikácie zároveň nepotrebné a nespravodlivé – nepotrebné preto, lebo Spinozov racionalizmus už predsa zvíťazil, a nespravodlivé preto, že zrušenie exkomunikácie by len potvrdilo jeho urážky vznesené proti židovstvu.

Druhé a menej nepriateľské vysvetlenie Spinozovej stratégie ponúka Leo Strauss, ktorý v jednej zo svojich raných esejí sponchybňuje, že motiváciu Spinozovej filozofie možno chápať výlučne v rámci túžby po pomste⁴. Cohenovo zdôrazňovanie, že motívom pre Spinozovu Rozpravu bola jeho exkomunikácia, je prinajlepšom „špekulácia“, keďže Spinoza uvažoval podobne už dávno pred tým, ako ho vylúčili z obce. Podľa Straussovho názoru motivovala Spinozu predovšetkým túžba oslobodiť filozofiu spod dohľadu cirkvi, čo bol ťah, ktorý by sa dal uskutočniť aj bez otvoreného nepriateľstva voči židovstvu. Spinozova kritika Starého zákona bola namierená skôr proti duchovnej a politickej nadvláde holandských kalvinistov, ktorí sa považovali za dedičov starej hebrejskej teokracie. Spinozova Rozprava sa viac než na pomstu židovskej komunite zameriava na oslobodenie sektami ovládaného Holandska sedemnásteho storočia spod cirkevnej kontroly (s. 309-11).

O štyridsať rokov neskôr Strauss tento názor dozdobil, pričom ho však nijako zásadne nezmenil.⁵ Tvrdí, že na to, aby sa Spinozovi podarilo dosiahnuť jeho cieľ – oslobodenie filozofie od teológie – mu-

sel apelovať na predsudky jeho prevažne nežidovského publika. Spinozova stratégia očierniť židovstvo pred svojimi nežidovskými čitateľmi bola súčasťou rafinovanej rétorickej ľsti na získanie poslucháčov: nepramenila z nepriateľstva voči židovstvu ako takému. Strauss ide ešte ďalej a navrhuje, že Spinoza možno dokonca so svojim národom súcitil, ale ak si chcel získať poslucháčov spomedzi Židov, musel svoje pocity skrývať. Podľa Straussa je možno pravda, že Spinoza nenávidel židovstvo, necítil však nenávisť k Židom (s. 21). To ale neznamená, že by Strauss Spinozu obhajoval. „Náš prípad proti Spinozovi,“ napísal „je v niektorých ohľadoch ešte vážnejší, než sa domnieval Cohen“ (s. 19). Spinozova stratégia apelovať na protizidovské predsudky bola machiavellistická v tom pravom zmysle slova, hoci mu ju diktovala prezieravosť; na dosiahnutie vznešeného cieľa využíval prízemné alebo nečestné prostriedky. Spinozova zrada židovstva mohla byť síce ľudsky pochopiteľná, ale aj tak hral „najnebezpečnejšiu hru“, ktorá bola dokonca „neuveriteľne bezohľadná“ (s. 19, 21).

Tretie vysvetlenie Spinozovej kritiky židovstva vychádza zo skutočnosti, že bol potomkom *marranos*. Yirmiyahu Yovel ho vo svojom dvojzväzkovom diele vykresľuje ako filozofa, ktorý si osvojil vzorce myslenia a konania typické pre mentalitu *conversa*⁶. *Conversos* boli Židia pôvodom z Pyrenejského polostrova, ktorí v štrnástom a pätnástom storočí konvertovali na katolicizmus, ale napriek tomu ďalej tajne praktizovali svoju vieru. Hanlivo

4 Leo Strauss, „Cohens Analyse der Bibelwissenschaft Spinozas“ (Cohenova analýza Spinozovej biblickej vedy), *Der Jude* 8 (1924): 295-314.

5 Leo Strauss, *Spinoza's Critique of Religion* (Spinozova kritika náboženstva), New York, Schocken, 1965, s. 1-31.

6 Yirmiyahu Yovel, *Spinoza and Other Heretics* (Spinóza a iní kacíri), vol. 1: *The Marrano of Reason* (Marranom z rozumu), Princeton, Princeton University Press, 1989.

ich nazývali *marranos* – svine (pozn. red.). Oficiálne sa síce hlásili ku katolíckej doktríne, ale v skutočnosti zostali naklonení židovskej viere, dokonca až natoľko, že si mýlili alebo miešali židovstvo so symbolmi a metaforami katolíckej cirkvi. Postupne si takúto dvojitú existenciu zvnúťnili do tej miery, že ich potomkovia, patrili k nim aj Spinoza, ktorého noha nikdy nevkročila do katolíckeho Španielska,

nosili masku *conversos* takmer ako svoju druhú prirodzenosť (s. 15-39). Podľa Yovela je Spinoza typický *marrano*. Zvyknú sa im pripisovať po prvé pochybovačnosť o zjavenom náboženstve alebo tradičných cestách k spaseniu. *Marranos* často stratili jednu vieru, ale neboli schopní plne si osvojiť druhú (s. 26-27). Po druhé, a to pramení z ich skúsenosti, inklinovali k viacvrstvovému vyjadrova-

Daniel Fischer: Under a burdock B

niu a rafinovanému používaniu rôznych literárnych inotajov. Skutoční *marranos*, vychovaní v strachu pred inkvizícnymi metódami, tajili svoje názory z obáv pred prenasledovaním (s. 29-32). Po tretie, mali sklon k ezoterizmu, ktorý spájali s filozofickým elitárstvom. U Spinozu to znamenalo, že vykúpenie nemožno dosiahnuť ani cez kresťanské sviatosti, ani cez Možišove prikázania, ale prostredníctvom rozumu. Rozum chápaný ako *scientia intuitiva* si získal takmer mystický status a viedol k stavu *beatitudo*, alebo k intelektuálnej láske k Bohu. Racionalita bolo vyhradená pre maličkú menšinu, zatiaľ čo väčšina ľudstva bola odsúdená na život v poverčivosti pod kontrolou *imaginatio* (38-38).

Každé z týchto vysvetlení čiastočne objasňuje dilemy emancipácie, ale podľa môjho názoru nie je ani jedno z nich plne uspokojujivé. Argument z pozície židovskej sebanenávisťi je, myslím, najmenej adekvátny. Vysvetľovať Spinozovu kritiku židovstva ako motivovanú túžbou po pomste je zjednodušujúce a zároveň redukcionistické. A čo je dôležitejšie, takáto motivácia nevysvetľuje tie časti Rozpravy, kde Spinoza vyjadruje nefalšovanú židovskú hrdosť a sebaúctu. Pokiaľ viem, Rozprava je prvým moderným dielom, ktoré obhajuje opätovné ustanovenie židovskej suverenity a židovského štátu. Cohen ani Levinas si neuvedomili, že Spinozova kritika židovstva je do veľkej miery aj nepriamou kritikou kresťanstva. Keďže nemôže zaútočiť na kresťanstvo otvorene, robí to cez zadné dvierka. Spinoza presúva židovstvo na hlavné javisko – do veľkej miery to robí preto, aby napomohol zriadiť štát, ktorému sú ľahostajné – a teda ich toleruje – rozdiely

medzi kresťanmi a Židmi.

Straussova perspektíva vyhovuje tým, že sa sústreďuje na Spinozovu povestnú vášeň pre tajomnosť a sebaútajovanie. Spinoza často vystúpil so šokujúcimi alebo novátorskými názormi, ale zároveň sa hlásil k umiernenosti a konformizmu s prevládajúcimi ortodoxiami. Dokonca aj keď dostatočne „rozbalíme“ jeho zdanlivo najsmelšie vyhlásenia, nájdeme v nich ďalšie významové vrstvy, ktoré sú ešte o niečo smelšie. Ale Straussovo tvrdenie, že konečným zmyslom Rozpravy má byť oslobodenie filozofie od náboženstva – hoci je nepochybne správne –, zľahčuje politický charakter jeho diela. Spinoza písal nielen preto, aby oslobodil filozofiu od náboženstva, chcel tiež oslobodiť politiku od náboženstva a podriaďiť duchovenstvo sekulárnemu štátu. Strauss je nepochybne bližšie k pravde než Cohen v tom, že Spinozovu zdanlivú zradu židovstva pokladá za ľudsky pochopiteľnú. Čitateľnosť Spinozových motívov však pripisuje stratégiu, v rámci ktorej chcel dosiahnuť oslobodenie filozofie od Písma, a nie kontrolu štátu nad duchovenstvom. A napokon je tu Yovelovo vysvetlenie Spinozovho postoja k židovstvu prostredníctvom jeho skúsenosti *marrana*, ktoré je síce poučné z hľadiska jeho životného príbehu, ale filozoficky nie je presvedčivé. Po prvé, Spinozove stratégie duplicity boli bežným literárnym trópom mnohých iných renesančných autorov, ktorí nepatrili medzi *conversos*. Charakterizovať tento rétorický postup ako typický len pre *marranos* by bolo príliš veľkým zovšeobecnením. Po druhé, hoci Yovel vykresľuje Spinozu ako „*marrana* z rozumu“, postoj *marranos* bol hlboko vpečatený v mentalite stre-

dovekej židovskej skúsenosti. Spinozova Rozprava má v konečnom dôsledku menej spoločných prvkov s klasickou literatúrou *conversos* než s jazykom a názormi osvieteneckej Európy. Zatiaľ čo prístup *marranos* reprezentoval stratégie prežitia Židov žijúcich v nepriateľských krajinách, zo Spinozových argumentov za slobodu svedomia a náboženskú toleranciu čerpal o storočie neskôr Moses Mendelssohn vo svojej výzve k židovskej a občianskej rovnocennosti.⁷

Podľa mňa je to, ako sa Spinoza vyrovnáva so židovskou otázkou, neoddeliteľnou súčasťou jeho liberálnej politickej teórie. Jeho očierňovanie židovstva nemôže byť výsledkom nenávisťi seba samého či túžby emancipovať filozofiu, alebo Spinozovho pôvodu. Každé z týchto vysvetlení leží jednoducho mimo jeho politiky, alebo pre ňu nie je podstatné. Spinozova kritika náboženstva je priamym dôsledkom jeho politických aspirácií: vytvorenia nového typu politického zriadenia s novým typom liberálneho občana. Toto úsilie ustanoviť nového liberálneho jedinca, ktorý obýva moderný sekulárny štát, zosobňovalo zásadnú odbočku od historickej židovskej skúsenosti. Jeho útok na ceremoniálne právo ako nástroj svetového blahobytu, jeho očierňovanie Mojžiša a prorokov ako jedincov s bujnou fantáziou ale oslabeným intelektom, jeho zobrazovanie Tóry ako

antiqui vulgi praejudicia (občajné starobylé predsudky) – to všetko bolo zamerané na oslobodenie od tradičných identít a ich spojenia so starobyľou tradíciou. Spinozova snaha podkopať a vymeniť staršiu teologicko-politickú identitu sú, podľa môjho názoru, kľúčovou premisou moderného liberálneho štátu.

Spinoza si túto konkrétnu stratégiu neosvojil preto, že by nenávidel židovstvo, a už vôbec nie z nenávisťi seba samého, ale zo zvrchovane politického dôvodu – kresťania získali väčšiu moc a vplyv než Židia. Nádej na rýchle ustanovenie liberálnej a tolerantnej spoločnosti mala oveľa väčšiu šancu, ak sa neprihováral Židom, ale kresťanom a potenciálnym filozofom medzi nežidmi. Je zjavné, že keď očierňuje Mojžiša a jeho prorokov, slúži tým štátu, ktorý zdanlivo toleruje rozdiely medzi Židmi a nežidmi. Tento štát mal však v konečnom dôsledku dosiahnuť plnú transformáciu židovstva. Židia mali byť prizvaní do nového liberálneho zriadenia, avšak len pod podmienkou, že nebudú výrazne alebo zjavne židovskí. Tolerancia sa mala rozšíriť aj na jednotlivcov ako prvý krok ich asimilácie do modernej sekulárnej kresťanskej kultúry. Práve túto premenu navrhol Spinoza ako prvý. Až dodnes zostala nevyslovenou premisou liberalizmu.

⁷ Pozri Julius Guttman, „Mendelssohn's 'Jerusalem' and Spinoza's Theologico-Political Treatise”, Mendelssohnov Jeruzalem a Spinozova Teologicko-politická rozprava, in *Studies in Jewish Social Thought*, s. 361-85.

z anglického originálu preložila Jana Bašňáková

O Spinozovi dnes

Slavoj Žižek

Úryvok z *Spinoza, Kant, Hegel... and Badiou*

in: *Lacan.Com*

Jedno z nepísaných pravidiel dnešnej akademickej obce od Francúzska po Spojené štáty prikazuje milovať Spinozu. Všetci ho milujú, od althusseriánskych prísnych „vedeckých materialistov“ po deleuzovských schizoanarchistov, od racionalistických kritikov náboženstva po zástancov liberálnych slobôd a tolerance, nehovoriac o feministkách, akou je Geneviève Lloyd, ktorá navrhla dešifrovať záhadný tretí typ poznania v *Etike* ako ženské intuitívne poznanie prevyšujúce mužské analytické chápanie... Je vôbec možné nemilovať Spinozu? Kto by sa už len postavil proti osamelému Židovi, ktorý bol ešte navyše vyobcovaný z „oficiálnej“ židovskej komunity? Jedným z najdojímavejších vyjadrení tejto lásky je to, ako často sa mu pripisujú takmer božské schopnosti – napríklad Pierre Macherey, ktorý napriek hegelovskej kritike Spinozu tvrdí (vo svojej inak znamenitej knihe *Hegel ou Spinoza*), že sa nemôže zbaviť dojmu, že Spinoza čítal Hegela a vopred odpovedal na jeho výčitky... Spinozovo problematické postavenie azda najprímeranejšie preukážeme tým, že upriamime pozornosť na jeho absolútnu nezlučiteľnosť s pravdepodobne dominantným po-

stojom dnešnej kulturológie, t. j. eticko-teologickým „judaistickým“ obratom dekonštrukcie, ktorý najlepšie demonštruje dvojica Derrida/Levinas. Nájde sa filozof, ktorý by bol vzdialenejší tejto orientácii než Spinoza? Či dokonca vzdialenejší židovskému svetu, ktorý je, presne povedané, svetom Boha ako radikálnej Inakosti, záhadnej božskosti, Boha negatívnych zákazov namiesto pozitívnych príkazov? Nevyobcovali teda židovskí kňazi Spinozu v istom zmysle PRÁVOM?

Kto je vlastne Spinoza? Je to v skutočnosti filozof substancie a z historického hľadiska prišiel PO Descartovi. Práve preto z toho vie vyvodiť všetky (pre väčšinu z nás neočakávané) dôsledky. Substancia predovšetkým znamená, že medzi atribútmi nie je nijaké sprostredkovanie: každý atribút (mysle, telá...) je sám osebe nekonečný, nemá vonkajšie hranice, kde by sa dotýkal iného atribútu – „substancia“ je pravý názov pre tohto absolútne neutrálneho sprostredkovateľa masy atribútov.

Prvý filozofický dôsledok tohto chápania substancie je motívom, na ktorom Deleuze tak trvá: jednohlasnosť bytia; táto jednohlasnosť okrem iného znamená, že mechanizmy určenia ontologických spo-

Toto je časť z pôvodnej dvojjazyčnej verzie, kde je slovenský text zobrazený na každej druhej strane.

O Spinozovi dnes **Slavoj Žižek**

jení, ktoré Spinoza opisuje, sú absolútne NEUTRÁLNE vzhľadom na ich „dobré“ alebo „zlé“ následky. Spinoza sa tak vyhýba dvom pasciam štandardného prístupu: nezavrhuje mechanizmus, ktorý tvorí masu ako zdroj iracionálneho, deštruktívneho davu, ani ho neoslavuje ako zdroj altruistického sebaaprekonávania a solidarity. Samozrejme, že si hlboko a bolestivo uvedomoval deštruktívny potenciál „masy“ – spomeňme si na veľkú politickú traumu jeho života, keď zúrivý dav zlynčoval bratov de Wittovcov, jeho politických spojencov. Uvedomoval si však, že ten istý mechanizmus plodí najušľachtilejšie spoločné skutky, skrátka, demokracia a lynčujúci dav majú ten istý zdroj. A práve vzhľadom

na túto neutralitu je očividná priepasť medzi Negrim a Hardtom na jednej strane a Spinozom na druhej strane: v diele Ríša nachádzame oslavu masy ako sily odporu, zatiaľ čo u Spinozu je chápanie masy ako davu zásadne dvojznačné: masa je odpor k nastoleniu Jedného, no zároveň označuje to, čo nazývame „dav“, teda divoký, „iracionálny“ výbuch násilia, ktorý živí a poháňa seba samého prostredníctvom *imitatio affecti* (napodobňovania afektov)

z angličtiny preložil Richard Cedzo

Daniel Fischer: Objavená architektúra

ŽIŽEK O SPINOZOV